

*Makalenin Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

*Geliş Tarihi / First Received: 24.03.2023

*Kabul Tarihi / Accepted: 05.04.2023

*Atf Bilgisi: Güngör, B. (2023). "Hatıradâ Müdafaa, Müdafaaâ Hatıra: Talât Paşa'nın Hatıratı Üzerine". Hars Akademi, 6 (1), 9-22.

*Citation: Güngör, B. (2023) "Defense In Memory, Memory In Defense: On The Memories Of Talat Pasha". Hars Akademi, 6 (1), 9-22.

HATIRADA MÜDAFAA, MÜDAFAADA HATIRA: TALÂT PAŞA'NIN HATIRATI ÜZERİNE

*Bilgin GÜNGÖR**

Öz

1908-1918 arası Türk siyasetinin en önde gelen aktörü konumundaki İttihat ve Terakki Cemiyetinin nüfuzlu kişileri arasında yer alan ve bir dönem sadrazamlık görevinde bulunan Talât Paşa; Birinci Dünya Savaşı sonrasında Berlin'e yerleşir. Berlin günlerinde hatıratını kaleme almaya başlar. Bu hatırat, Türkiye'de, 29 Kasım-29 Aralık 1921 tarihleri arasında *Yeni Şark* gazetesinde tefrika edilmeye başlanır. Bilinmeyen nedenlerden ötürü tefrika yarım kalır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesine az bir süre kala Hüseyin Cahit, hatıratın Almancadan yapılan çevirisini 3 Nisan-1 Haziran 1945 tarihlerinde *Tanin*'de tefrika eder, 1946'da da *Talât Paşa'nın Hatıraları* adıyla kitaplaştırır. Yakın zamana kadar hatıraların metni söz konusu olduğunda sadece Hüseyin Cahit'in tefrikası ve hazırladığı kitap söz konusu edilmiş, *Yeni Şark*'taki orijinal metin görülmemiştir. Bu orijinal metin "Atatürk'ün Bütün Eserleri Çalışma Grubu" tarafından gün yüzüne çıkartılmış ve 2006'da *Hatıralarım ve Müdafaa* adıyla kitap olarak yayına hazırlanmıştır. Bu hatıratın içeriğinde üç mesele ön plana çıkar: Ermeni Tehciri, Birinci Dünya Savaşı'na giriş ve savaş vurgunculuğu. Bir bakıma Talât Paşa'nın hatıratı, bu üç mesele üzerinden kendisine (ve tabii İttihat ve Terakki Cemiyetine) dönük suçlamalara karşı bir savunma metni, bir müdafaaanname olarak konumlanır. Bu makalede Talât Paşa'nın hatıratı bir eleştirmen bakış açısıyla odağa alınmış, bu doğrultuda hatıratın tarihsel gerçekliklerle olan ilişkisi bir yana bırakılarak içeriği ve öne çıkan argümanları göz önünde bulundurulmuştur. Bu yapılırken de hatıratın orijinal metninden hareket edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Talat Paşa, hatırat, içerik çözümlemesi.

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çanakkale. bilgingungor@comu.edu.tr / ORCID: 0000-0001-7702-1668.

DEFENSE IN MEMORY, MEMORY IN DEFENSE: ON THE MEMORIES OF TALAT PASHA

*Bilgin GÜNGÖR**

Abstract

Talat Pasha, who was among the influential people of the Committee of Union and Progress (which was the most prominent actor in Turkish politics between 1908-1918) and also served as the grand vizier for a while, settled in Berlin after the First World War. He begins to write his memories during his Berlin days. These memories began to be serialized in *Yeni şark* between November 29 and December 29, 1921 in Turkey. For unknown reasons, the serial is left unfinished. Shortly before the end of the Second World War, Hüseyin Cahit serialized translation from German of the memories in *Tanin* between April 3 and June 1, 1945, and published it in a book under the name of *Talât Paşa'nın Hatıraları* in 1946. Until recently, when it comes to the text of the memories, only Hüseyin Cahit's serialization and the book he prepared were mentioned, but the original text in *Yeni şark* was not seen. This original text was brought to light by the "Atatürk's All Works Working Group" and was published as a book in 2006 under the name of *Hatıralarım ve Müdafaa*. Three issues come to the fore in the content of these memories: the Armenian issue, the issue of entering the First World War, and the issue of war profiteering. In a way, the memories of Talat Pasha are positioned as a defense text, a defense against the accusations against him (and of course the Committee of Union and Progress) over these three issues. In this article, Talat Pasha's memories were focused on from the perspective of a critic, in this direction the memories and the arguments put forward were taken into account, leaving aside the relationship with historical realities. While doing this, the original text of the memories was used.

Keywords: Talat Pasha, memories, content analysis.

* Associate Professor, řanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, řanakkale. bilgingunor@comu.edu.tr / ORCID: 0000-0001-7702-1668.

Giriş

3 Temmuz 1908’de Kolağası Niyazi, diğ er -ve daha çok bilinen- adıyla Resneli Niyazi, 200 kadar asker ve “bir o kadar da başıbozuk ve sivil” (Ahmad 2020a: 27) ile dağa çıkıp Saray’a meydan okur. Aklında tek bir amaç vardır: 1878’de askıya alınan Kanun-ı Esasi’yi “askıdan indirtip” II. Abdülhamid’in başında olduğu İstibdat düzenine son vermek; bir başka ifadeyle, II. Meşrutiyet’i tesis etmektir. Aslında bu, o sıralar, sadece Resneli Niyazi’nin değil, onun mensubu olduğu Cemiyetin, yani İttihat ve Terakkinin de tek amacıdır ve Kanun-ı Esasi’nin öngördüğü Meşrutiyet’in İmparatorluğu oluşturan bütün unsurların bir arada, barış içerisinde yaşayabilmesi, Türkiye’nin gelişmiş Batı ülkeleriyle aynı hizaya gelebilmesi için gerekli iklimi oluşturacağı inancını içermektedir. Resneli Niyazi’nin 3 Temmuz’da dağda yaktığı ateş hızla büyür, İstanbul’daki Saray’ı sarar; nihayet yirmi gün sonra, 23 Temmuz 1908’de Abdülhamid, Kanun-ı Esasi’yi “askıdan indirip” Meşrutiyet’in ilanına razı olur. Ya sonrası? Sonrası, hiç de umulduğu gibi olmaz; ilanı izleyen 10 senede Cemiyetin inancı, daha doğrusu ütopyası, bir bakıma distopya şeklinde somutlaşma zemini bulur. Bulgaristan bağımsızlığını ilan eder; Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun toprağı hâline gelir. Derken Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı, yani Türkiye’ye var oluş sancılıları çektiren ve büyük yenilgilerle sonuçlanan üç önemli savaş yaşanır. Nihayet iş Türkiye’nin paylaşılması sürecine, Mütareke’ye kadar uzanır. Şu iki şey söylenmeli: İlk olarak; bu kara 10 sene içinde yaşananlar ne derece Cemiyetin mesuliyetine bağlanabilir, tartışmalıdır. Daha sonraki zamanlarda, özellikle de bugün söz konusu 10 senenin bütün faturasını Cemiyete yüklemek bir moda, bir genelgeçer tarihsel yargı gibidir.¹ Bununla birlikte, İttihat ve Terakki üzerine yetkin çalışmalar ortaya koymuş isimlerden Feroz Ahmad, en azından ilk altı sene, yani Meşrutiyet’in ilanından Birinci Dünya Savaşı’nın başına kadar olan dönemde, İttihatçıların etkisinin sınırlı olduğunu düşünür. Ona göre bu altı sene içerisinde “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin, Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi yaşamında oynadığı rol [...] abartılmıştır” (Ahmad 2020a: 103) ve böyle bir abartma temayülü de “araştırmacıya olayları en belirgin olasılığın dışında yorumlama fırsatı tanımamaktadır” (Ahmad 2020a: 103). Yani Ahmad’ın nazarında Cemiyet, Meşrutiyet Devrimi’ne öncülük etmekle beraber ancak 1914’ten sonra ipleri eline alıp mesuliyeti “tam manasıyla” üstlenebilmiştir. Cemiyetin kadrolarının hükümet imkânına “tam manasıyla” bu tarihten sonra kavuştuğu göz önünde bulundurulduğunda Ahmad’ın haksız sayılamayacağını söylemek gerekir. İkinci olarak; 10 senelik dönemi tepeden tırnağa distopik betimlemelerle çizmek hem tarihi çarpıtmak hem de Cemiyete lüzumsuz yere haksızlık etmek olacaktır. Cemiyet, Cumhuriyet’e miras kalacak olan pek çok gelişmenin, en başta egemenliğin halka devrini temsil eden parlamenter düzenin tesisinde büyük bir tarihsel rol oynamıştır. Konumuza dönmeye çalışırsak; öyle ya da böyle, bu 10 seneye damgasını vuran en büyük aktör Cemiyettir şüphesiz.²

¹ Bu bağlamda bir örnek olarak Erhan Afyoncu’nun, 20 Şubat 2022 tarihli *Sabah* gazetesindeki köşe yazısına bakılabilir. “İttihadçılar’ın Hataları, Koskoca İmparatorluğu 10 Senede Çökertti” başlıklı söz konusu yazının başında şu cümleler yer alır: “Osmanlı İmparatorluğu’nda 20. yüzyılın başlarında siyasi ve sosyal yapı ile devlet mekanizmasında büyük bir dönüşüm ve çözülme yaşandı. Emperyalist devletlerin Osmanlı topraklarına yönelik emelleri, yönetimde bulunan İttihadçılar’ın ise hayal ile gerçeği karıştırmaları ve tecrübesizlikleri, imparatorluğu paramparça etti. 1909’da yaklaşık 6.5 milyon kilometrekare olan imparatorluk 1918’de 250 bin kilometrekareye kadar küçüldü. Topraklarımız 10 yılda, yaklaşık 25’te birine inerek imparatorluk paramparça oldu” (Afyoncu 20 Şubat 2022).

² II. Meşrutiyet ve Cemiyet hakkında detaylı bilgi için bkz. (Ahmad 2020a; Ahmad 2020b; Berkes 2012: 389-472; Eraslan-Olgun 2006: 63-137; İrt em 2004; Zeyrek 2013).

Cemiyet bugünkü, hatta Cumhuriyet dönemi boyunca gördüğümüz lider sultasına sahip partilere benzemez. En azından Birinci Dünya Savaşı’na kadar Cemiyette yegâne karar sahibi, Cemiyetin Merkez-i Umumi’sidir. Ahmad, “*Cemiyet’te liderlik her zaman kolektif bir nitelik taşımıştır*” (Ahmad 2020a: 220) derken tastamam bu realiteye işaret eder. Ancak Ahmad, 1874’te Edirne’de doğan ve II. Meşrutiyet öncesinde posta memurluğu ve öğretmenlik gibi küçük memurluklarda bulunan Talât Paşa’nın “*liderliğe en yakın kişi*” (Ahmad 2020a: 220) olduğunu da vurgular bir yerde. Ahmad’ın vurgusu, bilinen bir gerçekliğe işaret eder esasen ve diğer tarihsel belgelerce de doğrulanır. Sözelimi; Talât Paşa’yla Almanya’da bir mülakat gerçekleştirmiş olan Aubrey Herbert’e bakarsak (ki bakmak gerek, çünkü Herbert bir dönem İstanbul’daki İngiliz Büyükelçiliği’nde çalışmış bir İngiliz istihbaratçısıdır) Talât Paşa, “*Jön Türk hareketinin beyni*”dir (Talat Paşa 2021: 229). Hüseyin Cahit Yalçın’a bakarsak (ki ona da bakmalı, çünkü Hüseyin Cahit, Talât Paşa’nın uzun yıllar yakınında yer almış, Cemiyet namına mebus seçilmiş ve İttihatçıların bir numaralı yayın organı olan *Tanin*’i çıkarmıştır) Talât Paşa “*örgütün kubbe taşı, çimentosu ve temeli*”dir (Yalçın 2018: 77).³ Hâsılı her ne kadar kolektif bir nitelik arz etse de Cemiyet, Talât Paşa’nın “örtülü liderliği” altındadır. Biraz daha geniş bir perspektiften bakıldığında şu da söylenebilir: 1908 Devrimi’ni izleyen 10 senede her yol -bir şekilde- Cemiyete çıktığı gibi aynı tarihsel aralık içinde Cemiyette de her yol -yine bir şekilde- Talât Paşa’ya çıkmaktadır. Kısmen bundan, kısmen de 1908-1918 arası dâhiliye nazırlığı, sadrazamlık gibi önemli görevlerde bulunmuş olmasından; yani ülkenin kaderini tayin eden olaylarda siyasi statüsü dolayısıyla güçlü bir aktör olarak yer almasından ötürü dünden bugüne söz Meşrutiyet yılları, Birinci Dünya Savaşı ve Tehcir’den açıldığında Talât Paşa’nın adı, Cemiyetin diğer önemli liderleri Enver ve Cemal paşaların adlarının önüne geçer bazen. Özellikle de yaklaşık bir asırdır -belli konjonktürel gelişmelerin⁴ etkisiyle- hem tarihsel söylemin hem de politik söylemin laytmotifi olarak beliren Tehcir meselesi, daha çok Talât Paşa’nın şahsiyeti etrafında düğümlenir. Bu bağlamda kimilerine göre soykırımcıdır, “*bir numaralı Ermeni düşmanı*”dır (Talat Paşa 2021: 5); kimilerine göreyse “vatan savunması”nın masum ve haklı bir neferi. Peki bütün bu olayları, tarihsel gelişmeleri, Meşrutiyet’i, Cemiyeti, özellikle de Tehcir’i Talât Paşa nasıl görmüştür? Bir asırlık tartışmalar bağlamında Talât Paşa’nın sözü nedir? Cevap onun 1908-1918 arasında yaşadıklarından, şahit olduklarından hareketle kaleme aldığı hatıratında gizlidir.

³ Aynı konuda Hüseyin Cahit’in şu sözleri de dikkat çeker: “*Talât ilk günlerin İttihat ve Terakki heyet-i merkeziye âzasından bulunuyordu. Diğer arkadaşlardan bir farkı ve üstünlüğü yoktu. Fakat kabiliyeti, hizmeti, feragati, imanı ve fedakârlığı onu yavaş yavaş yükseltti, İttihat ve Terakki’nin ruhu, mihveri, belkemiği ve bir nevi şefi haline getirdi. Sonraları Talât, Enver, Cemal tesliyeti ağızda geziyordu. Enver’in de, Cemal’in de büyük nüfuzları ve hükümet icraatında büyük tesirleri oldu. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ve fırkasının mekanizmasında en ziyade Talât’ın nüfuzu hissedilmiş ve bu mekanizma sonuna kadar Talât’a sadık kalmıştır*” (Yalçın 2018: 46).

⁴ Bu gelişmelerin en sonuncusu, en günceli; ABD Başkanı Joe Biden’ın 24 Nisan 2021 tarihli konuşmasında Ermeni Tehciri’nden “*soykırım*” (BBC News Türkçe 24 Nisan 2021) olarak bahsetmesidir. Son zamanlarda gerginleşen Türkiye-ABD ilişkileri çerçevesinde anlaşılabilecek bu politik tutum, Tehcir meselesinin olduğu kadar Talât Paşa’nın da yeniden gündeme gelmesine zemin teşkil etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden sonra Cemiyet kendini fesheder (bu feshediş Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından bir gün sonra, 1 Kasım 1918’deki son kongrede gerçekleşmiştir) ve liderler, yani Enver, Cemal ve Talât paşalar yurt dışına çıkmak zorunda kalır. Talât Paşa önce Odessa’ya, sonra da Almanya’ya geçer; “Ali Sai” takma adıyla Berlin’de ikamet eder. 15 Mart 1921’de Soğomon Tehliryan adındaki bir Ermeni komiteci tarafından öldürüldüğü zamana kadar da burada yaşar.⁵ İşte Talat Paşa’nın hatıratı, bu yaklaşık 2,5 yıllık Berlin yaşamının bir ürünüdür. Önce Türkiye’de, 29 Kasım-29 Aralık 1921 tarihleri arasında *Yeni Şark* gazetesinde yayımlanır hatırat. Ancak *Yeni Şark*’taki tefrika, bilinmeyen nedenlerden ötürü eksik kalır. İkinci Dünya Savaşı’nın bitimine yakın bir tarihte Hüseyin Cahit, hatıratın Almandan yapılan çevirisini *Tanın*’de tefrika eder. 3 Nisan-1 Haziran 1945 tarihleri arasındaki bu tefrika sonrasında yine Hüseyin Cahit tarafından *Talât Paşa’nın Hatıraları* adıyla kitaplaştırılır (İlk baskı: Güven Yayınevi, İstanbul 1946). Tabii belirtmek gerekir ki Talât Paşa’nın hatıratı bağlamında yakın zamana kadar bilinen tek metin Hüseyin Cahit’in tefrika ettiği ve kitaplaştırdığı metin olmuş, hatıratın daha sonraki derlemelerinde de bu metin temel alınmış, *Yeni Şark*’taki orijinal metin ise hem tarihçilerin hem de arşivcilerin nazarında “kayıp metin” konumunda kalmıştır. Yakın zamanda *Yeni Şark*’taki metin, “Atatürk’ün Bütün Eserleri Çalışma Grubu”⁶ tarafından ortaya çıkarılıp Latin harflerine aktarılmış ve kısmî bir sadeleştirmeyle ve eklemelerle birlikte *Hatıralarım ve Müdafaaam* adıyla kitaplaştırılmıştır (İlk baskı: Kaynak Yayınları, İstanbul 2006) (Talat Paşa 2021: 17-19).

İşte bu makalede biz, Talât Paşa’nın hatıratını ele alacağız. Fakat -muhtemel birtakım itirazların önünü en baştan kesmek adına- yazımızdaki rotaya ilişkin iki noktaya temas etmemiz gerek: İlk olarak; hatıratı ele alırken Talât Paşa’nın anlattığı tarihsel olayların ve ileri sürdüğü argümanların gerçekliği ne derece yansıtıp yansıtmadığı meselesini “parantezleyeceğiz.” Tarihsel gerçeklik çerçevesinde sadece birkaç “ufak” müdahalede bulunmakla yetineceğiz. Çünkü biz bir siyasi tarih uzmanı değil, edebiyat tarihi uzmanıyız (aynı anlama gelmek üzere “edebiyat eleştirmeni” de denilebilir).⁷ Yukarıda yazdıklarımızla siyasi tarih uzmanlarından fazlasıyla rol çalmış olmamız (veya öyle görünmemiz), genel bir çerçeve çizmek adına zorunluydu. Ancak bundan sonra bize düşen en temel iş, içeriğe, “kurgu”ya yoğunlaşmaktır. Dolayısıyla bir nevi içerik, “kurgu” çözümlenmesinde bulunacağız. İkinci olarak; makalede, orijinallikinden ötürü “Atatürk’ün Bütün Eserleri Çalışma Grubu”nun hazırladığı *Hatıralarım ve Müdafaaam* temel alınacaktır; ancak metnin yazılma gerekçesine dair Talât Paşa’nın açıklamalarına değinirken, bu açıklamaların daha net bir şekilde yer aldığı diğer metne, yani Hüseyin Cahit’in *Talât Paşa’nın Hatıraları* eserine başvuracağız.

⁵ Talât Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. (Babacan 2005; Çavdar 2005; Yalçın 2018).

⁶ Bu grup, “Mustafa Kemal Atatürk’ün yazdığı, söylediği ve imzaladığı bütün belgeleri bir araya getirerek” (Kaynak Yayınları, t.y) 30 ciltten oluşan *Atatürk’ün Bütün Eserleri*’ni hazırlamıştır.

⁷ Tabii şunu da belirtmek gerekir ki Alpaz Kabacalı’nın, “[*Talât Paşa’nın*] tarih içerisindeki yerine oturtulması zamanı gelmiştir” (Kabacalı 2007: 9) yargısı güncelliğini korumakta, Talât Paşa’nın objektif bir gözle ve tarihsel gerçeklikler göz önünde bulundurarak değerlendirilmesi ihtiyacı hâlâ hissedilmektedir.

İthamlar ve Müdafaaalar Arasında: Meseleler

Henüz hatıratının başında Talât Paşa, metnin yazılma gerekçesine ve niteliğine dair bazı önemli açıklamalarda bulunur. Bu açıklamalara göre; Talât Paşa kendisine dönük “teşvik”ler (Yalçın 1998: 11) neticesinde “Meşrutiyet’ten evvel ve sonra İttihat ve Terakki Cemiyet ve Fırkası’nın teşkiline ve o sırada cereyan eden dahili ve harici siyasi vakalara dair” (Yalçın 1998: 11) bir hatırat kaleme almayı tasavvur etmiştir; gerçi bu tasavvuru gerçekleştirmeyi “sonra”ya (Yalçın 1998: 11) bırakmıştır ancak “asırlardan beri devam edegelmiş sinsi bir siyasetin bugün Osmanlı devletine arzu ettiği şekli vermek üzere ileri sürdüğü haksız ithamlara tahammül edemediği” (Yalçın 1998: 11) için kalemine erkenden sarılmış ve önümüzdeki metni ortaya koymuştur. Amaç ise hem ileride yazacağı ayrıntılı hatıratına bir giriş yapmak hem de haksız ithamlara bir cevap vermektir (Yalçın 1998: 11). Yani -Talât Paşa’nın açıklamaları ışığında bakıldığında- metin, mevcut hâliyle, tamamlanmış değil, ileride tamamlanması planlanan eksik bir metindir; aynı zamanda haksız ithamlara karşı bir müdafaaayı temsil eder ki bizim için asıl önemli olan nokta burasıdır. Gerçekten de metnin içeriği, baştan sona söz konusu ithamları çürütmek amacıyla ele alınan; bir başka deyişle, açıklık getirilen meselelerle örülüdür (demek ki türsel bağlamda saf bir hatıratın daha fazlasıdır Talât Paşa’nın yazdığı, ama bu hususu yazımızın sonuna bırakalım). Şimdi -Talât Paşa’nın ortaya koyduğu şekilde- meselelere bakalım (tabii bir makalelik imkânımız olduğu için burada meselelerin hepsini değil, öne çıkanlarını göz önünde bulunduracağız sadece).

Ermeni Meselesi

Hatıratın öne çıkan meselelerin başında, tahmin edileceği üzere, Ermeni meselesi -veya aynı anlama gelmek üzere Tehcir meselesi diyelim- gelmektedir. Bu çerçevede Talât Paşa yüzyılın sonundaki Osmanlı-Rus Savaşı’na dönerek işe başlar. Talât Paşa’ya göre Ermenilerin bir kısmı, 1877-78’deki savaş (tarihsel kaynaklarda daha çok “93 Harbi” adıyla geçen meşhur savaş) sonrasında “bir Ermeni özerkliği elde etmek ümidine düş[erler]” (Talât Paşa 2021: 55) ve Taşnak, Hınçak gibi çeşitli komiteler kurarak örgütlü bir politik harekete girişirler. Bir adım sonrası -ve nihai durağı- bağımsızlık olan özerklik düşüncesinin “dış”tan destekleyicisi de Çarlık Rusya’sıdır. Talât Paşa,

“Rusya ümit ediyordu ki Devlet-i Âliye’yi Rumeli’nden daima emrine itaat edeceklerini zannettiği Bulgarlarla kuşattığı gibi, Anadolu tarafından da teşkil edeceği özerk veya bağımsız Ermenistan’la kuşatarak onu istediği derecede küçülttükten, Osmanlı Devleti’nin kendisi için tehlikeli bir kuvvet olabilmesi ihtimalini ortadan kaldırdıktan ve Türkiye’nin Kafkasya Türk İslamları ile münasebetini kestikten sonra İstanbul meselesini kolayca halletmek planının tatbiki zamanı gelmiş olacaktır” (Talât Paşa 2021: 36).

diyerek Rusların emellerinin Ermenilerin emelleriyle bir yerde örtüşüğünü ve bunlara “dış”tan zemin hazırladığını vurgular. Aslında bu zeminde sadece Rusya’nın değil, Rusya’yla o dönemde ittifak hâlinde olan İngiltere ve Fransa’nın da katkısı vardır; nitekim Ermeni komiteleri bu ülkelerde yoğun bir propagandaya girişip onların desteğini de arkarlar.

Peki Talât Paşa’nın içerisinde yer aldığı, hatta yukarıda da belirtildiği gibi örtük bir lideri olduğu Cemiyetin bu meselede konumu ve rolü nasıl bir somutlaşma imkânı bulur? Talât Paşa’ya göre Cemiyet, henüz Meşrutiyet’in ilanından evvel, Ermenilerle Paris’te görüşmelere başlar. Bu görüşmelerde Cemiyetin hedefi, “*Ermenilerle dahilde işbirliği*” (Talat Paşa 2021: 55) yaparak Meşrutiyet’e yani devrime giden yolda desteği arttırmaktır. “*Ermeniler sırf Türklerin bu yeni mesaisinde parmakları bulunmak maksadıyla işbirliğini*” (Talat Paşa 2021: 56) onaylarlar. Onaylarlar ama kendilerinden beklenen desteği de sakınırlar; böylelikle Cemiyet, Meşrutiyet’i tamamen kendi imkânlarıyla gerçekleştirmek zorunda kalır. Buna rağmen Ermeni komiteleri, sahip oldukları/yönettikleri matbuat aracılığıyla Meşrutiyet konusunda Cemiyete destek verdiklerini iddia ederek devrimden kendilerine pay çıkarmaktan geri durmazlar. Cemiyet ise hem “*bu iddiada gayeleri için bir zarar görmedikleri*” (Talat Paşa 2021: 56) hem de “*Ermenilerle daima anlaşmak ümidinde buldukları*” (Talat Paşa 2021: 56) için devrimin bu şekilde komitelerce sahiplenilmesi karşısında sesini çıkarmaz. Hatta Abdülhamid döneminde sürgün edilen ve malları ellerinden alınan Ermenilerin sorunlarının çözüme kavuşturulması, Cemiyetin devrimden sonraki ilk işleri arasında yer alır.

Devrim gerçekleştiğine göre, artık kartları daha fazla açmanın zamanı gelmiştir ve Cemiyet, işi dış müdahalelere bırakmadan ülke içinde kesin çözüme kavuşturma niyetindedir. Bu yolda komitelerle çeşitli görüşmeler icra edilirse de komiteler her defasında uzlaşma kapısını kapatarak özerklikte ısrarcı bir tutum sergilerler. Tabii Cemiyet için özerklik, devletin ve ülkenin sonu anlamına gelmektedir; Taşnaklarla yapılan bir görüşmede Cemiyetin özerkliğe dönük itirazını şu şekilde özetler Talât Paşa:

“Osmanlı İmparatorluğu Türk, Arap, Kürt, Ermeni, Rum, Bulgar, Sırp vesair unsurlardan meydana geldiğinden, bir nevi siyasi özerklik demek olan Ermeni programının kabulünün diğer unsurların dahi aynı teşkilat ve idareyi arzu etmelerine sebebiyet vermesi tabiidir. Bu ise memleketin birliğini ve altı yüz seneden beri dayandığı esasını ihlal eder ve belki de yok olmasına sebep olur” (Talat Paşa 2021: 57).

Talât Paşa her ne kadar vurgulamamış olsa da özetlenen itirazın, Cemiyetin benimsediği Osmanlılık politikasına, daha doğrusu ideolojisine işaret ettiği şüphesizdir. Ahmad’ın da belirttiği üzere Cemiyet, farklı zamanlarda -koşullar gereği- birini öne aldığı üç ideolojiyi eş zamanlı bir şekilde benimsemiştir: Osmanlılık, İslâmcılık ve milliyetçilik (Türkçülük) (Ahmad 2020a: 213-214). Cemiyetin -Ahmad’ın deyişiyle- bu “*ideolojik bütün*”ünde (Ahmad 2020a: 214) o sıralar öne alınan, Talât Paşa’nın sunduğu özetten de anlaşılacağı üzere, Osmanlılıktır.

Cemiyetin masa başındaki “Osmanlıcı itirazlar”ına ek olarak, Talât Paşa’nın hatıratındaki şahsi itirazlarından da burada söz etmek gerek. Yine Osmanlıcı bir bakışı içermekle birlikte daha sert nitelikte görünen bu itirazlar, genel olarak, özerk ve bağımsız bir Ermenistan talebinin veya arzusunun tarihsel bağlam dikkate alındığında herhangi bir meşrutiyetinin bulunmadığı yargısı etrafında toplanır:

Bilgin Güngör, “Hatıradâ Müdafaa, Müdafaaâda Hatıra:
Talât Paşa’nın Hatıratı Üzerine”, Haziran 2023 / C. 6. S. 1. / 9-22.

“Osmanlılar Doğu Vilayetlerini Ermenilerden fethetmiş değildirler. Osmanlı İmparatorluğu’nun tesisinden bugüne kadar memleketin hududunun muhafazası ve bağımsızlığı için Ermenilerin hiçbir emek ve hizmetleri geçmemiştir. Memleketimize iltica suretiyle gelen bu millet Osmanlılardan iyi kabul görmüş ve kendilerine daima vatandaş muamelesi yapılmıştır. Ermeniler Osmanlı memleketlerinin her tarafında oturmuşlardır. Kürtlerle komşu buldukları sınırlı yerler istisna edilecek olursa, her yerde iyi muameleye mazhar olmuşlardır” (Talat Paşa 2021: 70).

Tabii bu itirazlardaki sertlik, hem ortaya konulan metnin niteliği hem de söz konusu metnin yazıldığı tarih dikkate alındığında anlam kazanır: Evvela metin, saf hâliyle olmasa da (bu noktaya yazımımızın sonunda değineceğimizi söylemiştik, hatırlatmış olalım) onu kaleme alan bireyin iç dünyasını samimi bir şekilde ortaya koymasına imkân tanıyan hatırat türündedir. Talât Paşa’nın sertlik konusundaki cömertliği bu imkânla bir arada değerlendirilebilir. İkinci olarak; dile getirilenler, yani itirazlar ülkeyi felakete boğan, mağlubiyetle sonuçlanan bir savaşın ve Ermeni olaylarının baş sorumlularından biri olarak görülüp de Berlin’de kaçak bir hayat yaşayan Talât Paşa’nın o sıralar içinde bulunduğunu tahmin edebileceğimiz gergin bir ruh hâlinin yansımaları olarak anlam kazanır. Sert tepkilere müsait böyle bir ruh hâlimden diplomatik dile uygun bir yumuşaklık beklemek de pek mümkün olmasa gerek.

Talât Paşa’nın Osmanlıcılığını bir yana bırakalım; Cemiyetin Osmanlıcılığı, Ermenilerin özerklik -ve bağımsızlık- arzularını söndürmekte pek etkisiz kalır. Ermeni komiteleri yurt çapında örgütlenme ve silahlanma faaliyetlerini hızla sürdürürler. Talât Paşa, bu noktada komitelere ait birtakım belgeleri de metne eklemekten geri durmaz. Bu belgeler, komitelerin adım adım ihtilale nasıl yürüdüğünü gösterir niteliktedir. Sözgelimi, 1910’da komiteler tarafından verilen bir talimatnamede; silah temin etmek, köy basmak gibi bir ihtilal sırasında yapılması gerekenler tebliğ edilmektedir. 1913 tarihli Hınçak Kongresi zabıtnamesinde, ihtilalin nihai hedefi net olarak belirlenir: “*Bağımsız Ermenistan*” (Talat Paşa 2021: 70). Gelgelelim Birinci Dünya Savaşı’na kadar ne komiteler ne Cemiyet ne de Cemiyetin belli ölçülerde güç odaklarından birini temsil ettiği devlet harekete geçer. Hatta 1909’da cereyan eden ve Ermenilere dönük cinayetlere sahne olan Adana Vakaları haricinde yurt çapında herhangi bir ciddi toplumsal infial dahi görülmez (Adana Vakaları sırasında dâhiliye nazırı olarak göreve başlayan Talât Paşa, cinayetlerin Ermenilerin provokasyonu ile vücut bulduğunu aktarmakla birlikte suçluların cezalandırılmasında eşitlikçi bir tutum izlemiş, bu noktada Ermeni ve Türk ayrımı gözetmemiş olduğunu da vurgular). Ancak savaş başlayınca, yani Türkiye, başını Almanya’nın çektiği devletler grubuyla aynı safta savaşa girince işler içinden çıkılmaz bir hâl alır. Bir bakıma, Talât Paşa’nın veya genel olarak Cemiyetin korktuğu başına gelir: Ermeni komiteleri, savaşı fırsat bilip daha evvel yurt çapında örgütlenerek zeminini adım adım hazırladıkları; talimatnamelerde, beyannamelerde andıkları ihtilal stratejisini fiiliyata dökerler.

Savaşın başlama vuruşu çaldığında, silah altına alınan Ermenilerin bir kısmının yurt dışına kaçtığına, bir kısmının silahlarını alıp cephe gerisine geçtiğine şahit olunur. Ardından Anadolu’ya giren Rus ordularına sağlanan silahlı destek ve -bundan da önemlisi- Urfa’dan Yozgat’a, Maraş’tan Van’a kadar yurt çapında Müslüman halkın yaşadığı köylere karşı girişilen kanlı baskınlar, katliamlar gelir. Talât Paşa’nın bu çerçevede sözünü ettiği olaylardan birini örnekleme amacıyla ve bizzat onun kaleminden aktaralım:

“Van, Ruslar tarafından, daha doğrusu Ermeni gönüllü çeteleri tarafından işgal edildi. Bu çetelere Osmanlı Meclisi Mebusan üyelerinden Pasturmacıyan ile Papazyan isminde iki Taşnak komitesi reisinin kumanda ettikleri haber alındı. İşgal esnasında göç edemeyerek Van’da kalmış olan İslam ahaliden erkeklerin katledildiği ve kadınların, kızların evlere toplanarak evlerin umumhane şekline konduğu, Van’dan firar eden kadın, erkek ve çocuktan meydana gelen binlerce silahsız ahalinin üzerine Ermeniler tarafından mitralyöz ateşi açılarak pek çoklarının telef edildiği, kurtulup gelenlerin zapta geçmiş ifadelerinden anlaşıldı” (Talat Paşa 2021: 76).

Hâsılı hem Türk ordusu iki ateş arasında kalır hem de Müslüman halk can pazarına maruz bırakılır. Bu sıralarda hükümet, Nakil Kanunu’nu (bu; resmî adıyla “Sevk ve İskân Kanunu”, yaygın adıyla “Tehcir Kanunu”dur) çıkarmaya hazırlanır. O sıralar dâhiliye nazırı olarak görev yapan Talât Paşa, *“isyan eden ahalinin tek tek ve toplu olarak diğer mahallere nakli için ordu ve kolordu kumandanlarına salahiyet”* (Talat Paşa 2021: 77) veren bu kanunun yürürlüğe girmesini iki kez durdurma girişiminde bulunur ancak sadece ilkinde muvaffak olur. İlk girişiminde gerekçesi, düzenli ordu birliklerinin cepheye gönderilmesinden ötürü cephe gerisinde istihdam edilen “müstahfaz efrat”a duyduğu güvensizliktir; “müstahfaz efrat”ın, yani kırkını aşmış ve ikinci kez vazifeye çağrılmış askerlerin bu sıralarda Tehcir’i suistimal etme imkânı vardır Talât Paşa’ya göre. İkinci girişimdeki gerekçesi ise tamamen “dış”a dönük bir korkudur; ezelden beri Türk hükümetlerinin en dipte yatan korkularının başında gelen “Batı ne der?” korkusudur bu. Bu korkuyu, Talât Paşa’nın şu sözlerinden anlamak mümkündür:

“Hristiyanlar tarafından Müslümanlara karşı yapılan mezalimi Avrupa’nın müsamaha ile karşıladığını ve Müslümanlar tarafından en küçük bir hareketin bile son derece büyütüldüğünü acı tecrübe ile öğrenmiş idim. Bilhassa bu defa Ermeniler muharebede İtilaf devletlerine yardım etmekte olduklarından, vukuu muhakkak olan yolsuzlukların aleyhimizde şiddetle kullanılacağını biliyordum” (Talat Paşa 2021: 77).

Talât Paşa bu korkusunu açtığı arkadaşlarının bir kısmınca *“hissizlik ve hamiyetsizlik ile itham”* (Talat Paşa 2021: 77) edilir ve nihayetinde yenilir, dolayısıyla Nakil Kanunu’nun yürürlüğe girmesine engel olamaz. Kanunun yürürlüğe girmesiyle, yani Tehcir’in başlamasıyla suistimaller de başlar. Talât Paşa, Ermenilerin gerek Tehcir gerekse de çeşitli saldırılar sonucu *“pek çok zayıf”*a (Talat Paşa 2021: 86) uğradığını *“itiraf etmek icap et[tiğini]”* (Talat Paşa 2021: 86) dile getirir. İstanbul’da ihtilal yapma şüphesiyle tutuklanan bir grup komitecinin başına gelenler bu çerçevede ortaya çıkan acı olaylardan biridir. Önce Konya’ya sevk edilen komiteciler, daha sonra Ankara’ya doğru yola çıkarılır. Bu esnada *“jandarmalar tarafından firarları vesile kabul edilerek”* (Talat Paşa 2021: 85) kurşunlanıp katledilirler. Bu ve benzeri olaylar, Talât Paşa’yı ziyadesiyle mustarip eder; *“Bu vakalar üzerine uyuyamadığım geceler pek çoktu”* (Talat Paşa 2021: 86) der. Ancak bunda mesuliyet Cemiyetin ve Cemiyetle işbirliği içerisinde olan Almanya’nın değil, birtakım *“alçak fıtratlı”* (Talat Paşa 2021: 86), *“ahlaksız ve kötü tıynetli”* (Talat Paşa 2021: 87) askerlerin ve devlet görevlilerindir. Cemiyetin -veya genel olarak devletin- sadece *“bir askeri tedbir”* (Talat Paşa 2021: 87) niyetiyle uyguladığı Tehcir’in birtakım asker ve devlet görevlilerince suistimal edilmesiyle beklenmeyen ve oldukça acı sonuçlarla karşılaşmıştır. Cemiyet *“Ermeniler hakkında icra edilen fenalıklardan son derece üzülmüş ve daima hükümeti ikaz ve haberdar ederek fenalıkların önünü almaya sevk etmiştir”* (Talat Paşa 2021: 87). Özellikle de Talât Paşa, Tehcir sırasında Ermeni vatandaşlara zarar verenlerin cezalandırılması için elinden geleni yapar. Temyiz Mahkemesi, Şûra-

yı Devlet ve Cinayet Mahkemesi üyelerinden oluşturulan dört tahkik heyetini Anadolu’ya gönderir. Bu çerçevede suistimalde bulunan kimselerden bir kısmı çeşitli cezalar alır; aralarında idam edilenler de vardır.

Öte yandan kanunun yürürlüğe girmesinden sonra Ermeni komitelerinin hayli kanlı pratiklerle somutluk kazanan ihtilal faaliyetleri söz konusu olur; Erzurum ve Erzincan başta olmak üzere pek çok bölgede Müslüman ahali ve Türk askerleri kanlı şiddet eylemlerine maruz kalırlar. Sadece Rus işgal bölgelerinde Ermeni komiteleri tarafından yapılan “zulüm ve cinayetler”den (Talat Paşa 2021: 87) ötürü başlayan ve türlü olanaksızlıklarla vuku bulan göçlerde altı yüz bin Müslüman hayatını kaybeder. İşte bütün bu olaylar, her iki taraf, yani hem Ermeniler hem de Müslümanlar için büyük kayıpları, acıları temsil eder. Ne ki Cemiyeti ve devleti Ermenilerin yaşadıklarından ötürü sorumlu tutan İtilaf Devletleri, Türklerin başına gelenleri görmemekte ısrar etmektedir. Bu ısrarı Talât Paşa iki ihtimale bağlar:

“Ya İtilaf devletleri Müslümanların Hristiyanlar tarafından öldürülebileceği hususunda propagandacılar hak veriyor, yani Müslümanlarının kanının haklı olarak aktığını kabul ediyor yahut da firkaçıları tarafından siyasi menfaat temini maksadıyla işlenmiş cinayetleri haklı buluyorlar. Mütarekeden sonra da bu maksatlarını Jön Türkleri takip etmek suretiyle ispat etmişlerdir” (Talat Paşa 2021: 89).

Buraya kadar belirttiklerimizden, Talât Paşa’nın iki taraflı acı bir bilançoyla sonuçlanan Ermeni meselesindeki müdafaaasının nasıl bir tarihsel çerçeveye oturduğu anlaşılmalıdır (bu müdafaaanın benzer biçimde Talât Paşa’nın İttihat ve Terakki Fırkasının 1917 ve 1918 kongrelerindeki konuşmasında da yer aldığını not düşelim⁸). Bir tarafta ezelden beri Rusya’nın güdümünde özerklik ve bağımsızlık talepleri öne süren ve bu yolda gizli gizli örgütlenen, Birinci Dünya Savaşı’nda Ruslarla birlikte hareket ederek Anadolu’da kanlı ihtilal girişimlerinde bulunan Ermeni komiteleri; bir tarafta her şeye rağmen uzlaşmacı bir yol izleyen, savaş sırasında iki ateş arasındaki orduyu ve halkı korumak adına Tehcir’de karar kılmak zorunda kalan Cemiyet veya iktidar odağını Cemiyetin temsil ettiği devlet; bir tarafta ise Tehcir sırasında suistimalde bulunan bazı askerler ve devlet görevlileri. Ortada olan biten hem Türkler hem de Ermeniler hesabına ölümler ve baskılar. Ancak bu olan bitende en günahsız Cemiyet, devlet ve bu arada Talât Paşa. İşte Talât Paşa’nın Ermeni meselesine dair çizdiği çerçevenin “yapı”sı veya özü.

Birinci Dünya Savaşı’na Giriş Meselesi

Talât Paşa’nın hatıratında öne çıkan meselelerden bir başkası, Türkiye’nin Birinci Dünya Savaşı’na⁹ girmesi meselesidir. Dünyanın, bu arada Türkiye’nin kaderini çizen bu savaşla ilgili olarak Talât Paşa, açıkça olmasa da Ermeni meselesini ele alış biçimindeki gibi geçmişe vurguyla işe başlar. Şöyle: Meşrutiyet’in ilanı, Türkiye’nin dış politikada çıkışsız kaldığı bir döneme tekabül etmiştir. Özellikle Avrupa’nın İngiltere-Rusya-Fransa ve Almanya-Avusturya cepheleleri arasında bölünmesinin, daha doğrusu zaten ortaya çıkmış olan bu cephelerin belirginleşmesinin ardından “Devleti Âliye, isterse menfaati sevki ile olsun artık Avrupa’da hiçbir devlet tarafından destek görm[emiştir]” (Talat Paşa 2021: 28-29).

⁸ Bu kongre konuşmaları için bkz. (Talat Paşa 2021: 167-198).

⁹ Çok öne çıkmasa da hatıratında Talât Paşa’nın Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı arasında kurduğu bağlantı dikkate değerdir. Talât Paşa’ya göre Birinci Dünya Savaşı, bir bakıma Balkan Savaşları’nın yarattığı uluslararası siyasi çözümsüzlüğün bir sonucudur. Türkiye’nin hazırlıksız yakalandığı, “karmakarışık ordu” (Talat Paşa 2021: 34) ile yapmak zorunda kaldığı ve nihayetinde mağlup çıktığı Balkan Savaşları’nın bitiminde yapılan Londra Konferansı, “insafsız bir operatör gibi cerrahi ameliyat edercesine Balkan haritası üzerine bıçaklar oynat[muş] ve muvaffakiyetle icra edilen bu ameliyat Avrupa’nın diğer uzuvlarını da kangren yaparak bütün dünyayı tedavi edilemez bir illete düşür[müştür]. Harbi Umumi’yi Balkan Muharebesi doğur[muştur]” (Talat Paşa 2021: 34).

Meşrutiyet’le birlikte iktidar sahnesinin güçlü bir aktörü olarak öne çıkan Cemiyet ise şartları zorlayarak ülkenin kalkınması, bürokratik ve iktisadi olarak güçlenmesi, en nihayetinde modernleşmesi için bu iki cepheden birine dâhil olma yolunda çabalamışsa da “hiçbir devlet buna rıza göstermemiştir” (Talat Paşa 2021: 38). Gelgelelim Birinci Dünya Savaşı’nın ayak seslerinin duyulmaya başlandığı bir sırada, Alman elçi Wangenheim, Almanya’nın Türkiye ile “eşit şartlar dairesinde ittifak arzusunda bulunduğunu” (Talat Paşa 2021: 38) dönemin sadrazamı Sait Halim Paşa’ya (ki özellikle de *Buhranlarımız* adlı eseriyle Mehmet Âkif gibi İslâmcılığın önde gelen ideologları arasında yer almıştır) açar. Cemiyet, aradığı fırsatı bulmuştur artık. Enver Paşa, Talât Paşa ve Halil Bey, Wangenheim’dan gelen -ve Sait Halim Paşa’dan duydukları- teklifi memnuniyetle karşılar. “Devleti Âliye’nin yaşayabilmesi ancak böyle büyük bir Avrupa Devleti ile müttefik bulunmasına bağlı olduğu ve hatta ilim, fen, ticaret bakımlarından yükselmiş olan bu devlet sayesinde memleketin beka ve ilerleme vasıtalarının temin edilebileceği” (Talat Paşa 2021: 38) düşüncesindedir her üç isim. Nihayet Sait Halim Paşa ile Wangenheim arasında imzalar atılır; ittifak resmîyet kazanır. Hemen ardından Avusturya’yla da bir ittifak antlaşması yapılır.

İttifakın resmîyetinden kısa bir süre sonra Almanya ile Rusya arasında savaş ilanı söz konusu olur. Talât Paşa ve bazı arkadaşları, ittifak hukuku gereği, Almanya ile birlikte derhal savaşa girilmesi gerektiğini savunurlarsa da Sait Halim Paşa temkinli olmaktan yanadır. İlk zamanlar Talât Paşa ve arkadaşlarının heyecanı, Sait Halim Paşa’nın temkini altında ezilir ki bu durum Almanya’nın, aynı ölçüde Wangenheim’ın pek hoşuna gitmez. Ancak kısa bir süre sonra, Sadrazam’ın temkinini anlamsız kılacak ve ülkenin tarafsızlığını imkânsızlaştıracak bir gelişme yaşanır: Goeben ve Breslau Çanakkale Boğazı’ndan Karadeniz’e geçer, İttifak Devletleri’ni ürkütmemek adına iki gemi de Türkiye adına satın alınır ancak sonrasında Goeben Rus sahillerini bombalayınca artık savaşa girmek kaçınılmaz hâle gelir. Nihayetinde Türkiye savaşta yerini alır.

Anlaşılmaktadır ki Talât Paşa, savaşa girişi meşrulaştırırken -aynı anlama gelmek üzere müdafaa ederken- iki zorunluluk öne sürmektedir: 1-Türkiye’nin Cemiyetin arzu ettiği gibi gelişmesi, modernleşmesi için Almanya’yla ittifak kurması zorunluluğu. 2-Almanya’nın savaşa girmesiyle -ittifak hukuku gereğince- Türkiye’nin de savaşa girmesi zorunluluğu. Birbirine zincirlemesine bağlı bu zorunlulukların yanı sıra, Talât Paşa’nın nezdinde savaşa girmenin, daha doğrusu Almanya’yla yan yana dünya hengâmesine dâhil olmanın meşrulaştırıcı gerekçelerinden biri de o sıralar Türkiye’de Almanya’nın -veya genel olarak İttifak Devletleri’nin- lehine esen tahmin rüzgârıdır. “Birtakım muhalifler[in] İttifak’ın nihai ve kati muzafferiyetinden korkarak harp aleyhinde bulunmaları” (Talat Paşa 2021: 44) bir tarafa, hemen hemen “bütün görüşler Almanya’nın mağlup edilemeyeceği yolunda[dır]” (Talat Paşa 2021: 44). Tabii Almanların savaşın başlarındaki zaferleri ve buna ek olarak Türkiye’nin Çanakkale ve Kut’ül-Amare’deki başarıları böyle bir iyimserliği katmerlendirmiştir. Ancak ilerleyen zamanlarda rüzgâr tersine dönmüştür. Herkesçe malum olduğu üzere, savaşın özellikle de son iki yılında İttifak Devletleri çökmeye başlamış ve nihayetinde Türkiye’nin tutsaklığına, bu arada Talât Paşa’nın Berlin’de zorunlu ikametine sebep olan bir sürece tanık olunmuştur.

Savaş Vurgunculuğu Meselesi

İstanbul’un Bir Yüzü (Refik Halid Karay), *Gizli El* (Reşat Nuri Güntekin) *Zaniyeler* (Selahattin Enis) gibi romanlarda ön plana çıkan, kısmen -hatta büyük ölçüde- bu romanlar sayesinde toplumsal bellekte kalıcı bir ize dönüşen meselelerden biri: Savaş vurgunculuğu.¹⁰ Bu meselenin tarihsel çerçevesi; Birinci Dünya Savaşı sırasında, hükümet (yahut İttihatçılar) tarafından desteklediği iddia edilen kimselerin giriştiği ve sonunda servetlerine servetler kattığı karaborsacılık, “vagon tüccarlığı” gibi bir dizi faaliyeti içerir. İşte Talât Paşa’nın hatıratında dikkat çeken, öne çıkan meselelerden biri de budur: O, savaş vurgunculuğunun ne şekilde somutluk kazandığına, bu işte Cemiyetin parmağının olup olmadığına dair önemli çıkışlarda bulunur. Peki nasıl?

Şöyle: Savaş sırasında Cemiyetin cephe gerisine dönük faaliyetlerinden biri “*asli unsurların zengin edilmesi teorisini*” (Talat Paşa 2021: 49) hayata geçirmek, yani ticaret ve genel olarak iktisat alanında Türk ve Müslümanları korumak ve teşvik etmektir. Sebepsiz değildir bu; her savaşta “*yabancı unsurlar*” (Talat Paşa 2021: 48), yani azınlıklar servetlerine servetler katarken Türk ve Müslümanların payına fakirlik düşmektedir. İşte Cemiyet, bu tabloyu tersine çevirmeye çalışır savaşta. Gelgelelim bu tersine çevirme işlemi sırasında, Tehcir’deki gibi bazı istenmeyen ve öngörülemeyen suistimaller söz konusu olur. Talât Paşa, bu bağlamda özellikle “vagon tüccarlığı” üzerinde durur ki özü şudur: Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa gibi üst düzey bürokratlar tarafından kayırılan birtakım şahıslar, sınırlı sayıda olan ve ticari ürün sevkiyatı için hayati önem taşıyan vagonların bir kısmının kullanım hakkını ucuzdan elde ederler, sonra da çok yüksek fiyatlara elden çıkarıp zenginleşirler. Yani, Ankara Valisi Mazhar Bey gibi “*iki vagon müsaadesi almaya muvaffak olanların binlerce liralara kazandığı*” (Talat Paşa 2021: 47) bir süreçtir söz konusu olan. Bu süreçte Talât Paşa vagon tüccarlığının önüne set çekmek adına Enver Paşa’dan vagon tahsisinin durdurulması konusunda ricacı olursa da bu pek bir fayda vermez; vagonlar kayırılmışların elinde hayli bereketli bir servet vasıtası hâlinde kalır.

Öte yandan, vagon tüccarlığı gibi suistimaller karşısında Cemiyet, Talât Paşa’nın nazarında, “*halkın hissiyatına ihmalkâr davran[an]*” (Talat Paşa 2021: 49) birkaç üyesi dışında, “*daima namuslu kalmıştır*” (Talat Paşa 2021: 49). Bundan sonra sözü tamamen Talât Paşa’ya bırakmak yerinde olacaktır ki okuyacağınız cümleler, hatıratın en retorik kısımlarından birini oluşturmaktadır:

“Üyeleri on sene evvel ne gibi hayat şartlarına sahip ise bugün de aynı hayat şartlarına sahiptir. O heyet, daima kutsiyetini muhafaza etmiş ve maddiyata karşı tokgözlü davranmıştır. Bu fırkaya dayanan hükümet üyeleri de Avrupa’da ve hiçbir memlekette emsaline tesadüf edilemeyecek surette istikametlerini muhafaza etmiştir. Diyebilirim ki bu fırka reisleri kadar maddi menfaatler hususunda tokgözlü, namuskâr, vatanperver ve fedakâr bir heyete Türkiye bundan sonra güç sahip olabilecektir. Bu heyet içinde fazla milliyetperver, asabi, tecrübesiz, sabit fikir sahipleri bulunabilir. Bu sıfatlar da bir fırka için gayet zararlı olabilir. Ancak bu heyete hırsızlık, namussuzluk isnat etmek pek büyük hıyanettir. İttihat ve Terakki namuskârane doğmuş, namus ve fedakârlığı sayesinde muvaffak olmuş ve bütün siyasi hayatını namuskârane yaşamıştır” (Talat Paşa 2021: 49).

¹⁰ Bu çerçevede hayli bilgilendirici, nitelikli bir makale için bkz. (Kacıroğlu 2009: 117-136).

Talât Paşa’nın etkileyici retorikinin ardından savaş vurgunculuğu, daha doğrusu bu vurgunculuğu doğuran tarihsel temel hakkında ufak bir “müdahale”de bulunmak faydalı olabilir: Cemiyet, tâ en başından, yani “10 Temmuz İnkılabı”ndan itibaren modern bir devlet ve toplum yaratma ülküsü doğrultusunda millî bir ekonomi inşasına yönelmiştir. Bu, modernleşmenin dayanağı olan bağımsızlığın millî ekonomi göz önünde bulundurulmadan imkânsızlaşacağına dönük farkındalığın bir gereğidir. Cemiyetin henüz Birinci Dünya Savaşı söz konusu değilken dahi kapitülasyonları yasalarla etkisiz hâle getirme girişimlerinde bulunması bu bakımdan örneklenebilir.¹¹ İşte, Talât Paşa vurgulamadan geçmiş olsa da Birinci Dünya Savaşı yıllarında “vagon tüccarlığı”ndan karaborsacılığa kadar bir dizi suistimali, kısaca savaş vurgunculuğunu beraberinde getiren “*aslî unsurları zengin etme teorisi*”ni İttihatçıların çok öncesinde gündemine aldığı millî ekonomi inşası çerçevesinde düşünmek gerek.

Sonuç

Buraya kadar Talât Paşa’nın hatıratında öne çıkan meseleleri ana hatlarıyla göstermeye ve yorumlamaya çalıştık. Şimdi, sonuç kabilinden bazı hususlara dikkat çekmek gerek.

Yukarıda da değinildiği üzere Talât Paşa, hatıratını, yurt içinde ve dışında sıkça dillendirilen ve hâlâ da dillendirilmeye devam edilen suçlamaları (özellikle de Ermeni meselesine dair olanları) çürütmek amacıyla kaleme aldığını bizzat hatıratın başında belirtmektedir. Hatıratındaki meseleler ve bunları ele alış biçimi de bu amaçla belirlenen çerçeveye son derece uyumludur. Öyleyse Talât Paşa’nın hatıratı, sadece bir hatırat değil, aynı zamanda bir müdafaaname sayılabilir ki Hüseyin Cahit başta olmak üzere pek çok ismin düşüncesi de bu yöndedir (Talat Paşa 2021: 20). Hatta bir adım ileri gidilebilir ve şu söylenebilir: Hatıratı, içerik güncelliği bağlamında, modern Türk edebiyatı dairesinde ilk ve en bilinen müdafaaname olan, Ernest Renan’ın temelde İslâm’ın yeniliğe/gelişmeye engel olduğu düşüncesini çürütmek amacıyla kaleme alınan *Renan Müdafaanamesi*¹² kadar önemli görmekte bir beis yoktur. Peki, sadece Talât Paşa’nın müdafaanamesi midir söz konusu olan? Hatıratı Talât Paşa, yalnız kendisini mi müdafa eder?

Doğu Perinçek, hatıratın orijinal metnini içeren kitaba yazdığı “Sunuş”ta şunları söyler: “[...] İçeriğine baktığımız zaman, Talat Paşa’nın tarih önünde müdafaasını yaptığı görülüyor. Elbette yalnız kendi müdafaası değil, öncelikle vatanın ve milletin müdafaası ve devrimin müdafaası” (Talat Paşa 2021: 20). Müdafa edilen cephenin belirlenmesi bağlamında Perinçek’in tezinin doğru olduğuna şüphe yoktur; hatıratı Talât Paşa’nın yanında, hatta ondan da önce (Talât Paşa, şimdiye kadar yazılanlardan da anlaşılacağı üzere, kendi adına çok az konuşur hatıratı; bu, belki de onun “İttihatçı ruh”undan ileri gelmektedir) “vatanın”, “milletin” ve “devrim”in müdafaası söz konusudur. Ancak, bütün bunlara bir de Cemiyeti eklemek icap eder. Özellikle savaş vurgunculuğu meselesinde Cemiyetin müdafaası adına gerçekleştirdiği etkileyici retorik bu bağlamda düşünülebilir.

¹¹ Bu hususta özlü bilgiler için bkz. (Ahmad 2020a: 100-102).

¹² Bu hususta bkz. (Namık Kemal 2014).

Yine müdafaa hususu bağlamında belirtmek gerekir ki; hatıratda Talât Paşa’nın, meseleleri veya meseleleri çevreleyen olayları ele alırken tarihselleştirmeye, tarihsel bir zemin sağlamaya verdiği önem dikkat çekmektedir: Ermeni meselesini 93 Harbi’ne, Birinci Dünya Savaşı’na giriş meselesini Meşrutiyet’in ilk yıllarındaki uluslararası siyasi denge durumuna, savaş vurguncululuğu meselesini önceki savaşlara atıfla işlemeye başlar (hatıratda geri planda kalan meseleler için de aynı durumun geçerli olduğunu söyleyelim). Bir zorunluluktur bu aslında: Müdafaa amacıyla ele alınan meseleleri, temelde yatan etkenler ve tabii ilgili öznelerin niyetleriyle birlikte en net, en etkili şekilde göstermek için tarihselleştirme dışında başka bir yol tercih etmek pek de mümkün değildir.

Kaynakça

- Afyoncu, Erhan (20 Şubat 2022). “İttihadçılar’ın Hataları, Koskoca İmparatorluğu 10 Senede Çökertti”, *Sabah*, (<https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2022/02/20/ittihadcilarin-hatalari-koskoca-impatorlugu-10-senede-cokertti> [Son Erişim Tarihi: 7.6.2022]).
- Ahmad, Feroz (2020a). *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (Çev. Nuran Yavuz). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, Feroz (2020b). *Jöntürkler Osmanlı İmparatorluğu’nu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918*, (Çev. Tansel Demirel). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Babacan, Hasan (2005). *Mehmed Talât Paşa (Siyasi Hayatı ve İcratı) 1874-1921*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BBC News Türkçe (24 Nisan 2021). “24 Nisan Açıklaması: Biden 1915 Olaylarını ‘Soykırım’ Olarak Tanımladı, Türkiye Sert Tepki Gösterdi”, (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56874181> [Son Erişim Tarihi: 6. 6. 2022]).
- Berkes, Niyazi (2012). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Haz. Ahmet Kuyuş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çavdar, Tevfik (2005). *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eraslan, Cezmi; Olgun, Kenan (2006). *Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet ve Parlamento*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- İrtem, Süleyman Kâni (2004). *Meşrutiyetten Mütarekeye Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküş Yılları (1909-1918)*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu). İstanbul: Temel Yayınları.
- Kabacalı, Alpay (Haz.) (2007). *Talât Paşa’nın Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kacıroğlu, Murat (2009). “Millî Mücadele ve Erken Dönem Cumhuriyet Romanlarında Harp Zenginleri”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 20, s. 117-136.
- Kaynak Yayınları [t.y]. (<https://www.kaynakyayinlari.com/ataturkun-butun-eserleri-tum-set-30-cilt-p362296.html> [Son Erişim Tarihi: 6. 6. 2022]).
- Namık Kemal (2014). *Renan Müdafaaanâmesi*, (Haz. Nurullah Çetin). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Talat Paşa (2021). *Hatıralarım ve Müdafaaam*, (Haz. Atatürk’ün Bütün Eserleri Çalışma Grubu). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Yalçın, Hüseyin Cahit (2018). *Talât Paşa*, (Haz. Göktürk Ömer Çakır). İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Yalçın, Hüseyin Cahit (1998). *Talât Paşa’nın Hatıraları*. İstanbul: Yeniğün Haber Ajansı (Cumhuriyet Kitapları).
- Zeyrek, Suat (2013). *Meşrutiyet: Osmanlı’da Birlikte Yaşamak ya da Birlikte Dağılmak (I. Dünya Savaşı’na Kadar)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.